

A Comparative Study of the Delivery Place of Mary from the Perspective of the Qur'an and the Bibles (With an Emphasis on the Analysis of her Delivery Next to the Palm Tree)

Sayyid Mahmoud Tayeb Hosseini¹

Sayyid Ebrahim Mortazavi²

Received: 20/01/2022

Accepted: 22/02/2022

Abstract

Comparative study is a practice of comparing the similarities and differences between the parties or sides being compared, and one of its benefits is the fixing of ambiguous points and the getting new information. Mary's (Maryam) place of delivery is one of these issues, and its comparative study is no exception to this benefit. In this regard, the present study, by using a comparative method and data analysis, compares the two Qur'anic and biblical narratives from the place of Mary's delivery, and through this comparison, refers to a common point in "The birth of Christ in the village of Bethlehem". As for the points of difference, he says, from the point of view of the Bibles, this delivery took place in a manger or a cave, accompanied by Yusuf Najjar. However, according to the Qur'an, Mary was alone during delivery and gave birth to Christ just under or next to the palm tree. Nevertheless, in terms of similarities, "delivery in a cave next to a palm tree" can also be deduced from the Bibles and interpretations of

1. Professor of Research Institute for Hawzah and University, Qom. Iran. tayebh@rihu.ac.ir.

2. Researcher at Research Institute for Hawzah and University, Qom. Iran (Corresponding author). si.mortazavi@yahoo.com.

* Tayeb Hosseini, S. M., & Mortazavi, S. E. (1400 AP). A Comparative Study of the Birthplace of Mary from the Perspective of the Qur'an and the Bibles (With an Emphasis on the Analysis of her Childbirth Next to the Palm Tree). *Journal of Qur'anic Sciences Studies*, 3(9), pp. 46-70.

Doi: 10.22081/jqss.2022.63056.1161.

the Qur'an. In analyzing the relationship between this delivery and the palm tree, some points can be reached, such as: 1. the fruiting of the dried palm confirms Mary's extraordinary conception. 2. The date palm is a pure tree, and Mary's delivery under it makes her free of defamation. 3. This delivery marks the ascension of Jesus since the palm symbolizes the ascension. 4. Dates are a useful and energizing food for women after delivery.

Keywords

Comparative study, Mary's delivery, tree, date palm, the Qur'an, the Bibles.

**دراسة مقارنة حول محلّ ولادة مريم عليها السلام
من منظاري القرآن والأنجيل
(مع التركيز على تحليل ولادتها قرب جذع النخلة)**

السيد محمود طيّب الحسيني^١ السيد إبراهيم مرتضوي^٢

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٢ / ٠١ / ٢٠ تاريخ القبول: ٢٠٢٢ / ٠٢ / ٢٢

الملخص

الدراسة المقارنة هي العمل الذي يقوم به الباحث لتأشير التشابهات والاختلافات بين طرفي بحثه أو أطرافه المتعددة. وإحدى فوائد هذا العمل هي رفع الإبهام عن النقاط الغامضة واكتشاف حقائق جديدة. ومكان ولادة مريم عليها السلام هو أحد هذه التساؤلات التي لا يخلو البحث المقارن فيها من هذه الفائدة. وعلى هذا الأساس، فالتحقيق الحالي ومن خلال استفادته من أسلوب المقارنة وتحليل المعلومات يقوم بالمقارنة بين الروايتين القرآنية والإنجيلية عن مكان ولادة مريم، ومن خلال هذه المقارنة يصل إلى نقطة الاشتراك بين هاتين الروايتين، ألا وهي (ولادة المسيح في قرية بيت لحم)؛ أما عن نقاط الاقتراع فيشير التحقيق إلى أنّ هذه الولادة - بمنظار الإنجيل - قد حصلت في أحد الإسطبلات أو غارٍ من الغيران وبوجود

١. أستاذ في مركز أبحاث الحوزة والجامعة، قم، إيران. tayebh@rihu.ac.ir

٢. باحث في مركز أبحاث الحوزة والجامعة، قم، إيران (الكاتب المسؤول). si.mortazavi@yahoo.com

* طيّب الحسيني، السيد محمود، مرتضوي، إبراهيم. (١٤٤٣). دراسة مقارنة حول محلّ ولادة مريم عليها السلام من منظاري القرآن والأنجيل (مع التركيز على تحليل ولادتها قرب جذع النخلة). مجلة دراسات في العلوم القرآنية (فصلية علمية - محكمة)، ٣(٩)، صص ٤٦ - ٧٠.

يوسف النجار، بينما هي حصلت - في المنظار القرآني - في وقتٍ كانت مريم عليها السلام حين ولادتها للسيد المسيح عليه السلام وحيدةً وأنّ مكانها هو تحت أو إلى جنب جذع من جذوع النخل. ومع هذا يمكن القول بأنّ إحدى نقاط الاشتراك هي (الولادة في الغار وإلى جانب إحدى أشجار النخيل)، ومن هذه العلاقة بين هذه الولادة وشجرة النخل يمكن استنتاج بعض الأمور، منها: ١ - إنّ تساقط التمر من هذه النخلة اليابسة يؤيد حمل مريم بهذه الطريقة الخارقة للعادة؛ ٢ - إنّ جذع النخلة هو شجرة طاهرة، وولادة مريم تحته هو وقاية لها من الاقتراء؛ ٣ - هذه الولادة تشير إلى عروج عيسى عليه السلام لأنّ النخل هو رمز للعروج؛ ٤ - إنّ التمر هو غذاء مفيد للنساء بعد الولادة ويمنحهنّ الطاقة.

المفردات المفتاحية

الدراسة المقارنة، ولادة مريم، الشجرة، نخلة التمر، القرآن، الأنجيل.

مطالعه تطبیقی محل زایمان مریم علیها السلام از منظر قرآن و اناجیل (با تأکید بر تحلیل زایمان ایشان در کنار درخت نخل)

سیدابراهیم مرتضوی^۲

سید محمود طیب حسینی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۳۰

چکیده

مطالعه تطبیقی، عملی برای مقایسه میان مشابهت‌ها و تفاوت‌های طرفین یا طرف‌های تطبیق است و یکی از فوائد آن، گره‌گشایی از نقاط مبهم و دستیابی به مطالبی نو است. محل زایمان مریم علیها السلام یکی از این مسائل است که بررسی تطبیقی آن، از فایده مزبور مستثنا نیست. بر این پایه، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تطبیقی و تحلیل داده‌ها، به مقایسه میان دو روایت قرآنی و انجیلی از محل زایمان مریم پرداخته و از گذرگاه این مقایسه، نقطه اشتراکی را در «تولد مسیح در روستای بیت‌لحم» عنوان می‌کند؛ اما درباره نقاط افتراق می‌گوید از نگاه اناجیل، این زایمان در آخور یا یک غار و با همراهی یوسف نجار اتفاق افتاده است؛ ولی از نگاه قرآن، مریم علیها السلام هنگام زایمان تنها بوده و دقیقاً در زیر یا کنار خرما، مسیح علیه السلام را به دنیا آورده است. با این حال درباره نقاط اشتراک می‌توان «زایمان در یک غار و کنار نخل خرمایی» را نیز از اناجیل و تفاسیر قرآن برداشت کرد و در تحلیل پیوند میان این زایمان با درخت نخل می‌توان به نکاتی رسید، از قبیل: ۱. خرما دادن نخل خشک، باردار شدن خارق‌العاده مریم را تأیید می‌کند؛ ۲. خرما، درختی پاک است و زایمان مریم در زیر آن، افترازدایی از او است؛ ۳. این زایمان، عروج عیسی علیه السلام را نشان می‌دهد؛ چراکه نخل، نماد عروج است؛ ۴. خرما برای زنان پس از زایمان غذایی مفید و انرژی‌بخش است.

کلیدواژه‌ها

مطالعه تطبیقی، زایمان مریم، درخت، نخل خرما، قرآن، اناجیل.

tayebh@rihu.ac.ir

۱. استاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

si.mortazavi@yahoo.com

۲. پژوهشگر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول).

* طیب حسینی، سید محمود؛ مرتضوی، سیدابراهیم. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی محل زایمان مریم علیها السلام از منظر قرآن و اناجیل (با تأکید بر تحلیل زایمان ایشان در کنار درخت نخل). فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات علوم قرآن، (۹)، صص ۴۶-۷۰.

Doi: 10.22081/jqss.2022.63056.1161

قرآن مجید، در جای جای آیاتش، در بیان نعمت‌های پروردگار از درختان مختلفی چون خرما، انگور، زیتون و انار (نک: انعام، ۹۹) نام می‌برد. در این میان، از نخل خرما و اجزای آن چون میوه خرما بیش از سایر درختان و میوه‌ها یاد می‌کند و از جمله مواردی که به این درخت و میوه آن اشاره می‌کند، زمانی است که درباره زایمان مریم علیها السلام در زیر آن سخن می‌گوید (مریم، ۲۳)؛ اما اینکه چرا از این درخت در داستان زایمان مریم یاد کرده و چرا محل این زایمان را زیر درخت خرما دانسته است، نکته‌ای است که با توجه به حکمت‌آمیز و حکمت‌آموز بودن بیانات قرآن نیازمند تدبر و واکاوی است.

از آنجاکه قصه مربوط به محل زایمان مریم - با توجه به اشتراکی بودن آن در اسلام و مسیحیت - در اناجیل نیز باید دنبال شود، مقاله حاضر به دنبال آن است که با رجوع به اناجیل رسمی و غیررسمی مختلف، محل این زایمان را جستجو کند و مقایسه‌ای تطبیقی میان آن با روایت قرآنی‌اش صورت دهد و آن‌گاه - با تکیه بر روایت قرآنی - به تحلیل زایمان حضرت در زیر درخت نخل خرما بپردازد.

۱. پیشینه پژوهش

پیش‌تر درباره قصه زایمان مریم علیها السلام - با توجه به جستجوهای مفصلی که صورت گرفت - یک مقاله با عنوان «آفرینش عیسی مسیح در کتاب مقدس و قرآن» از مژگان سرشار (پژوهشنامه ادیان، سال هفتم، شماره ۱۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۲) به‌نگارش درآمده است، که ارتباطی به محل زایمان حضرت و تحلیل این زایمان در زیر درخت نخل خرما ندارد. عبدالحسین طریقتی مقاله دیگری را با عنوان «میلاد مسیح، پایان دسامبر یا نیمه سپتامبر» (iid.org.ir/?p=484) نوشته که در آن، به تعیین زمان تولد عیسی علیه السلام پرداخته است؛ از این‌رو مسئله‌ای که در مقاله حاضر بررسی شده، مسئله‌ای نو و بدیع است.

۲. مطالعه تطبیقی

مطالعه تطبیقی یا هم‌سنجشی، به بیانی ساده، عملی برای مقایسه میان مشابهِت‌ها و

تفاوت‌های طرفین یا طرف‌های تطبیق است که در دو بُعد کمی و کیفی صورت می‌گیرد. پژوهش و مطالعه تطبیقی، اشکال و گونه‌های مختلفی دارد (نک: پاکچی، ۱۳۹۱، صص ۱۱۰-۱۴۳). مقایسه‌ای که در این مقاله صورت می‌گیرد، از نوع «مطالعه تطبیقی خُرد» است. در مطالعه یا مقایسه تطبیقی خُرد، دو سوژه مورد مطالعه، مستقیماً به ساختاری بزرگ تعلق دارند و میان ترکیب‌بندی ساختار و کارکردهای عناصر آن مشابهت‌های اساسی وجود دارد. یعنی این دو سوژه، دو چیز شبیه به هم هستند که از یک جنس‌اند؛ از یک جا نشئت گرفته و شباهت‌های زیادی به یکدیگر دارند (پاکچی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۰).

شایان ذکر است در مباحث تطبیقی بین‌الادیانی می‌توان دو شیوه را در پیش گرفت؛ در یک شیوه، هدف اثبات برتری اخبار قرآن است و در شیوه دوم، کمک‌گرفتن از اخبار اناجیل برای فهم دقیق‌تر قرآن است که در این مقاله می‌توان به هر دو رویکرد نظر داشت؛ زیرا صرف‌نظر از بحث تحریف کتاب مقدس، دستاوردهای مراجعه به متون آن در پژوهش‌های یک سده اخیر قابل انکار نیست؛ به‌ویژه در گزارش‌های تاریخی قرآن که ویژگی موجزگویی منحصربه‌فردی دارد، می‌توان جاهای خالی داستان‌ها را پر کرد و بر عقبه تاریخی آن پرتو افکند (نک: عیوضی، ۱۳۹۶، ص ۸۹).

۳. محل زایمان مریم در قرآن

در قرآن مجید، فقط آیات ۲۲ تا ۲۶ سوره مریم، با روایت داستان زایش مسیح علیه السلام، از مکانی دوردست سخن می‌گویند که درد زایمان، مریم علیها السلام را به زیر تنه درخت نخلی می‌کشاند و تولد عیسی علیه السلام در آنجا رقم می‌خورد: «فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَّتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا * فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنِيًّا * فَوَدَّعْتُهَا أَلَّا تَحْزِنَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا * وَهَرَّىٰ إِلَيْكَ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ نَسَاقُطًا عَلَيْكَ رَطْبًا جَنِيًّا؛ پس به عیسی حامله شد و به خاطر او در مکانی دور کناره گرفت. آن‌گاه درد زاییدن، او را به ناچار به جانب درخت خرما کشانید؛ [در آن حال] گفت: ای کاش پیش از این می‌مردم و یکسره از خاطره‌ها فراموش شده بودم. پس کودک از زیر [پای] او ندایش داد: غمگین مباش که پروردگارت از زیر [پای] تو نهر آبی پدید آورده

است [تا بیاشامی و شستشو کنی]. و تنه خرما را به سوی خود بجنبان تا برایت خرمای تازه و از بار چیده بریزد» (مریم، ۲۲-۲۶).

طبق تفاسیر این آیات کریمه، وقتی درد زایمان به سراغ مریم می‌آید، حضرت به سمت تپه‌ای می‌رود و تنه درخت خرمایی را می‌جوید تا هنگام زادن نوزاد، خود را با آن پوشاند و به آن تکیه کند؛ چنان که گفته‌اند، فصل زمستان^۱ بوده و تنه درخت نیز خشک و بدون شاخ و برگ^۲ بوده است. معرفه آمدن واژه «النخلة» نیز یا از باب عهدبودن الف و لام آن است؛ گویی که در آن صحرا، تنه درخت خرمایی وجود داشته که مردم آن را می‌شناختند و هرگاه می‌گفتند «جدع النخلة»، ذهن‌ها به سمت آن تنه درخت می‌رفت یا اینکه الف و لام آن از نوع تعریف جنس است و خداوند او را به پای درخت خرما کشانید تا از آن، به او خرمای تازه بخوراند که مطبوع زنان زائو است؛ زیرا درخت خرما کمترین توانایی را در برابر سرما دارد و میوه‌اش از جوانه‌های نوک آن به دست می‌آید و برای اینکه همه نشانه‌ها را برایش فراهم آورد، آن درخت را برایش برگزید و او را به آنجا کشاند (نک: زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۱۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۷۹۰؛ صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۸، ص ۲۹۵؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۳۰).

قرآن درباره مکانی که مریم به آنجا می‌رود، سخن صریحی نمی‌گوید؛ اما در برخی اخبار آورده‌اند که سرزمین مصر بوده است (نک: فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۱، ص ۲۵). برخی نیز از دمشق و کربلا نام برده‌اند (نک: عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۳۲۸). در نقل سومی، «فرات» اش دانسته‌اند (نک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۸۰) و در دیدگاه چهارمی، آن را همان «بیت اللحم» گفته‌اند (نک: یعقوبی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۶؛ ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۳، ص ۶۷؛ صادقی

۱. این سخن که مریم علیها السلام در فصل زمستان زایمان کرده است، ظاهراً از باورهای عرفی مسیحیان به منابع اسلامی ورود پیدا کرده است. در میان مسیحیان، مشهور است که عیسی علیه السلام در ۲۵ دسامبر به دنیا آمده است؛ اما- بنا بر پژوهش برخی محققان- این سخن، شاهی در کتاب مقدس ندارد، بلکه شواهدی در اناجیل دیده می‌شود که بیانگر زمان تولد حضرت در ماه سپتامبر است (نک: طریقتی، ۱۳۸۴، id.org.ir/?p=484).

۲. خشک بودن درخت، از واژه «جدع» فهمیده می‌شود؛ زیرا به جای گفتن «النخلة»، از تعبیر «جدع النخلة» استفاده کرده که بیانگر خشک بودن درخت است (نک: صدر، ۱۳۷۶، ص ۸۶).

تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۱۸، ص ۲۹۳؛ چنان که در نظر پنجمی، آن را منطقه «برائا»^۱ عنوان کرده‌اند (نک: قطب الدین راوندی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۵۵۳).

قول سوم را شاید بتوان با «افراته» که نام سابق بیت‌الرحم است (نک: هاکس، ۱۳۷۷، ص ۸۲)، در یک راستا تفسیر کرد تا با دیدگاه چهارم منطبق شود و نیز می‌توان آن را جزئی از قول دوم قرار داد؛ اما درباره محل زایمان مریم - طبق برخی اقوال - «مکانا قصیا» در این آیه با «مکانا شرقیا» (مریم، ۱۶) یکی است که در آنجا نیز از فعل «انتبذت» استفاده شده است؛ چنان که گفته‌اند، این «مکان شرقی»، همان سمت شرقی محراب بوده، که مریم علیها السلام به دورترین نقطه آن می‌رود (نک: طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۶، ص ۵۰). این معنا با آیه «فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهَا» (مریم، ۲۷) نیز هم‌خوانی دارد؛ زیرا در این آیه، سخن از بازگشت مریم به همراه طفل است. اگر این بازگشت، بلافاصله یا مدت محدودی بعد از زایمان رخ داده باشد، باید مکانی نزدیک بوده باشد تا مریمی که تازه زایمان کرده، قدرت طی کردن آن را داشته باشد.^۲ این معنا در برخی از نقل‌ها نیز آمده، چنان که از سُدی منقول است: «کان شرقی محرابها الذی تصلی فیه من بیت المقدس» (ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۱۹۷). در برخی دیگر از تفاسیر نیز آن را مکانی نزدیک به بیت‌المقدس دانسته‌اند (نک: مدرسی، ۱۴۱۹ق، ج ۷، ص ۳۲) که این دیدگاه با دیدگاهی که «مکانا قصیا» را «بیت‌لحم» دانسته است، تقریباً در یک راستا قرار می‌گیرد؛

۱. «برائا» محله‌ای بود در طرف بغداد، در قبله کرخ و جنوب باب محول که مسجد جامعی در آنجا ساخته شده و محل تجمع شیعیان بود (نک: بغدادی، ۱۳۷۳ق، ص ۱۷۴).

۲. در برخی گزارش‌ها و نیز تحلیل‌ها آمده است که مریم ۳ بعد از زایمان، به شهر ناصره رفت و بعد از دو سه سال نزد قوم آمد (نک: معرفت، ۱۳۸۵، ص ۱۲۴). بنابراین تحلیل، «و من کان فی المهد صبیا» به سن کودکی اشاره دارد نه به سن نوزادی و شیرخوارگی (نک: معرفت، ۱۳۸۵، ص ۱۲۴). اما این سخن از ابعادی قابل نقد است؛ زیرا درباره واژه «صبی» اختلاف دیدگاه وجود دارد و برخی‌ها آن را به طفل شیرخواره معنا کرده‌اند (نک: قرشی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۰۹؛ سمرقندی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۷۳). علاوه بر این، سخن گفتن عیسی، در همان زمان نزدیک به زایمان، معجزه حساب می‌آید (نک: میرحامد حسین، ۱۳۶۶، ج ۱۷، ص ۲۷۴) تا دامن پاک مادرش را از افتراء مبرا سازد (نک: مفید، ۱۳۷۷، ص ۲۶۱) نه آنکه به سن کودکی رسیده باشد و سپس سخن گفته باشد؛ زیرا سخن گفتن انسان در کودکی، یک امر طبیعی به حساب می‌آید و امری خارق‌العاده محسوب نمی‌شود تا معجزه محسوب شود.

زیرا میان «بیت لحم» تا «بیت المقدس» فاصله نسبتاً نزدیکی بوده است چنان که آن را ۴ میل (نک: قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۱، ص ۹۲)، ۶ میل (نک: میدی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۳۰) یا ۸ میل (نک: ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۱۹۷) گفته‌اند.

در جمع‌بندی قول اکثریت، می‌توان گفت: محلی که مریم زایمان می‌کند، شرقی‌ترین و دورترین قسمت معبد محل عبادت وی بوده است^۱ که فاصله نه‌چندان دوری نیز با بیت لحم^۲ داشته است، و محل دقیق زایمان وی نیز زیر درخت نخل خرمایی در همان حوالی بوده است. با وجود این دیدگاهی که «مکانا قصیا» را خود «بیت اللحم» دانسته است نیز فراوانی زیادی در میان اقوال دارد.^۳

۴. محل زایمان مریم در اناجیل

تصویر اناجیل از تولد عیسی مسیح، با نگاه قرآنی تفاوت دارد. طبق دیدگاه برخی پژوهش‌گران، نویسندگان اناجیل برآنند تا حوادث مربوط به حیات عیسی ﷺ را پیش‌گویی‌های عهد عتیق تلقی کنند؛ ازاین‌رو در برخی موارد، این حوادث با پیش‌گویی‌ها منطبق شده است؛ از آن جمله تطبیق قصه تولد عیسی ﷺ با پیش‌گویی «میکاه نبی» درباره ظهور رهبری ازلی است که قوم اسرائیل را رهبری می‌کند (میکاه، ۵: ۲). به همین سبب در معرفی تاریخی عیسی ﷺ، او را تولد یافته در «بیت لحم یهودیه» معرفی

۱. این سخن، بر این مبنا مفروض است که معبدهای آن زمان مساحت زیادی داشته است؛ اما اگر این فرض منتفی باشد، طبق دیدگاه اکثریت، «مکانا قصیا»، «بیت لحم» است.

۲. بیت اللحم روستای خیلی کوچکی بود که در حدود ۶ مایلی جنوب غرب اورشلیم قرار داشت، بنابراین حدود ۷۰ کیلومتری جنوب ناصره بود. بیت اللحم به‌عنوان شهر شناخته می‌شود و بر روی کوهی به ارتفاع نزدیک به ۸۷۰ متر از سطح دریا، در ضلع جنوبی کوه‌های قدس قرار دارد. اجداد داوود و نیز پدر داوود در این شهر زندگی می‌کردند و از آنجا که خانه مسیحی داوود بود، محل تولد عیسی نیز شده بود (نک: آتلی، ۲۰۰۷م، ص ۶۹؛ صفاتاج، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۸۲۶).

۳. در روایات معراج نیز از این مسئله یاد شده است؛ در روایتی آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: «چون در شب معراج به بیت المقدس رسیدم. جبرائیل مرا بر سر خاک ابراهیم آورد و گفت: فرود آی و دو رکعت نماز بگزار که گور پدرت، ابراهیم همین جا است. و آن‌گاه مرا به بیت لحم برد و گفت: فرود آی و دو رکعت نماز بگزار که برادرت عیسی در اینجا متولد شده است...» (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۴).

می‌کنند: «چون عیسی در ایام هیرودیس پادشاه در بیت‌لحم یهودیه تولد یافت...» (نک: متی، ۲: ۱). در حالی که ماجرای بشارت تولد او و آبستنی مریم، در شهر ناصره از استان جلیل (محل سکونت یوسف) اتفاق افتاده است؛ اما برای تطبیق قصه تولد با پیشگویی مزبور، مسئله سرشماری نفوس مطرح شده است که بنابر فرمان امپراطور، همگان باید به شهر اجدادی خود می‌رفتند (نک: لوقا، ۲: ۱-۲؛ نعمتی پیرعلی و هوشنگی، ۱۳۹۴، صص ۲۴۸-۲۴۹). در لوقا آمده است: در آن زمان، او گوستین، امپراطور روم فرمان داد تا مردم را در تمام سرزمین‌های تحت سلطه وی سرشماری کنند. برای شرکت در سرشماری، هر شخص می‌بایست به شهر آبا و اجدادی خود می‌رفت؛ از این رو یوسف از شهر ناصره، به بیت‌لحم در استان یهودیه رفت؛ زیرا او از نسل داوود پادشاه بود. مریم نیز که نامزد یوسف بود و آخرین روزهای بارداری خود را می‌گذراند، همراه او بود. هنگامی که در بیت‌لحم بودند، وقت وضع حمل مریم فرا رسید و نخستین فرزند خود را که پسر بود، به دنیا آورد و او را در قنداقه پیچید و در آخور خوابانید؛ زیرا در منزل برای ایشان جا نبود (لوقا، ۲: ۷-۱۶)؛ زیرا احتمالاً شمار زیادی از مردم، به این شهر باستانی بازگشته بودند تا در سرشماری نام‌نویسی کنند (نک: آرتور، ۲۰۰۷، ص ۲۶۲).

در انجیل غیررسمی^۱ یعقوب، داستان به گونه‌ای دیگر آمده است. طبق این انجیل، بعد از باردار شدن مریم عليها السلام از روح القدس، زایمان مریم در یک غار صورت گرفته است که قصه آن از زبان یوسف نجار- که با زنی گفتگو می‌کند- چنین است: «...گفتم: در جستجوی قابله‌ای عبرانی هستم. او در پاسخ گفت: آیا تو از اسرائیل هستی؟ و من به او گفتم: آری! و او گفت: او چه کسی است که در غار می‌زاید؟ و من گفتم: نامزد^۲ من است و او به من گفت: آیا او همسر تو نیست؟ و من به او گفتم: او مریم است که در معبد خداوند پرورش یافت و من او را با قرعه به‌عنوان همسرم دریافت کردم و با این

1. Apocrypha.

۲. نامزدی در فرهنگ یهود یک تعهد قانونی بود که تا یکسال قبل از ازدواج به طول می‌کشید (نک: آتلی، ۲۰۰۷، ص ۶۹).

حال او همسر من نیست، اما او از روح القدس آبتن شده است... آنان به مکان غار^۱ رفتند... و قابله گفت: چشمان من امور عجیبی را دیده است؛ زیرا نجات‌دهنده بنی اسرائیل متولد شده است...» (یعقوب، ۱۹: ۲۱).

تولد عیسی در بیت لحم در دوران حکومت هیروдіس در هر دو انجیل متی و لوقا آمده است (نک: متی، ۲: ۱، ۵، ۸؛ لوقا، ۱: ۵ و ۲: ۴، ۶، ۱۱) و در انجیل یعقوب و نیز انجیل برنابا^۲ نیز از ولادت عیسی ﷺ در بیت لحم سخن به میان آمده است (نک: یعقوب، ۱۹: ۲؛ برنابا، ۱۳۹۳: ۳، ۶). از بیان تلویحی انجیل متی می‌توان، دیدگاه دیگری نیز استخراج کرد و آن زایمان مریم در خانه یوسف نجار است؛ زیرا در این انجیل در این باره چنین آمده است: «یوسف از خواب بیدار شد و طبق دستور فرشته خداوند عمل نمود و مریم را به خانه خود آورد؛ اما تا زمانی که مریم، پسر خود را به دنیا نیاورد، با او هم‌بستر نشد و کودک را عیسی نام نهاد» (متی، ۱: ۲۳ و ۲۴). این عبارات، دلالت التزامی - کنایی دارد به اینکه مریم در خانه یوسف زایمان کرده است.

غیر از این نقل‌ها، نقل دیگری در اناجیل درباره زایمان مریم نیامده است. با نظر داشت اقوال مزبور، محل زایمان مریم در بیت لحم و در آخور یا در غار یا - احتمالاً - در خانه یوسف نجار بوده است؛ گرچه برخی شارحان کتاب مقدس، تولد مسیح در آخور را نپذیرفته‌اند؛ زیرا از نگاه آنان هیچ بخشی از کتاب مقدس اشارتی به این مسئله ندارد (نک: آرتور، ۲۰۰۷، ص ۲۶۲). این سخن، با عبارات انجیل برنابا که گفته است «... در بیرون شهر منزل نمود... که بزاید. پس فراگرفت عذرا را نوری که سخت درخشان بود. آن‌گاه زائید پسر خود را بدون هیچ رنجی... پس از آنکه پیچید او را به قنداقه، گذاشت او را در آخور» (برنابا، ۱۳۹۳، ۳: ۶-۱۲) نیز هم‌خوانی دارد. برخی نیز گفته‌اند که محل تولد

۱. احتمالاً پناهگاهی برای حیوانات بوده است (نک: آرتور، ۲۰۰۷، ص ۲۶۲). درباره تولد عیسی در غار، نقل دیگری است که می‌گوید: یوسف و مریم ﷺ - با الاغی - در راه بازگشت از مصر به سمت بیت المقدس بودند و وقتی به بیت لحم می‌رسند، درد زایمان به سراغ مریم می‌آید و به غاری که در آن حوالی بوده پناه می‌برند تا زایمان کند (نک: ابن خلدون، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۱۶۷).

۲. درباره اصالت انجیل برنابا، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد؛ برخی آن را مجعول می‌دانند و برخی دیگر از آن دفاع می‌کنند.

عیسی، غاری بوده که از آن به عنوان اصطبل استفاده می‌شده است؛ زیرا استفاده از غار به عنوان اصطبل در این منطقه متداول بوده است (نک: آتلی، ۲۰۰۷م، ص ۷۰).

۵. بررسی تطبیقی محل زایمان

با توجه به قصه محل زایمان مریم که از نگاه قرآن مجید و اناجیل بیان شد و با توجه به کم بودن داده‌های موجود، سعی می‌کنیم تا اشتراکات و تفاوت‌های میان این دو روایت را بیان کنیم؛ اما نکته‌ای که در این میان شایان بیان است اینکه تعیین دقیق شهر محل تولد عیسی ﷺ، با توجه به سکوت قرآن درباره آن، شاید فقط از بُعد تاریخی دارای اهمیت باشد؛ اما زایمان در زیر درخت نخل - بدون تعیین محل آن - نکته‌ای است که قرآن بر آن صراحت دارد و نیازمند تأمل و تدبر است که در بخش پایانی مقاله به آن پرداخته می‌شود. آنچه در این بخش بیشتر دنبال می‌شود، ردیابی درخت نخل در زایمان مریم، در روایت‌های غیرقرآنی است.

۵۵

مُطالعات قرآنی

روش و گرایش آیت‌الله محمد‌هادی معرفت در التفسیر الأثری الجامع

۵-۱. اشتراک روایت قرآنی و انجیلی

آنچه درباره اشتراکات میان دو روایت انجیلی و قرآنی می‌توان گفت این است که این زایمان در بیت‌لحم یا در نزدیکی‌های آن اتفاق افتاده است که در نگاه اناجیل، رخداد این تولد در «بیت‌لحم» - که به معنای «خانه نان» است - با سخن عیسی مسیح ﷺ - که خود را «نان حیات» خوانده است - ارتباط وجود دارد؛ چنان که گفته است: «من نان حیات هستم. هر که نزد من بیاید، هرگز گرسنه نخواهد شد و هر که به من ایمان بورزد، هرگز تشنه نخواهد گردید...» (یوحنا، ۶: ۳۵-۴۰). از منظر شارحان کتاب مقدس، عیسی (خبز الحیاة) در «بیت‌لحم» (بیت‌الخبز) به دنیا آمد تا به بشر حیات ببخشد (نک: فکری، ۲۰۲۱م - st-takla.org/pub_Bible-Interpretations/Holy-Bible-Tafsir-02-New-Testament/Father-Antonious-Fekry/03-Enjil-Loka/Tafseer-Angil-Luca_01-Chapter-02.html؛ نیز نک: گواهی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶).

با اینکه در کتاب مقدس، اثری از تولد مسیح ﷺ در زیر درخت نخل نیست، اما ابن بطوطه (م ۷۷۹ق) در گزارش خود از بیت‌المقدس چنین می‌نویسد: «... همچنین به

زیارت بیت لحم که زادگاه عیسی علیه السلام است نائل شدم. بقایای جذع النخلة در این محل موجود است و عمارت زیاد بر روی آن ساخته‌اند. نصاری این جایگاه را سخت محترم می‌دارند، مسافرانی را که به آنجا می‌آیند، مهمان می‌کنند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۹۵). پیش‌تر از ابن بطوطه، «هروی» (م ۶۱۱ق) در کتاب الاشارات الی معرفة الزیارات از این مسئله یاد کرده و ذیل توضیح درباره «بیت لحم» نوشته است: «و به موضع النخلة المذكورة فی القرآن الکریم: و هژی الیک بجذع النخلة...» (هروی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۳۴). پیش‌تر از هروی، «اصطخری» (م ۳۴۰ق) در کتاب المسالک و الممالک درباره «بیت لحم» آورده است: «...هی مولد عیسی و یقال ان فی کنیسته منها قطعة من النخلة التي اكلت منها مریم...» (اصطخری، ۱۹۲۷م، ج ۱، ص ۵۷). «مقدسی» (م ۳۸۰ق) نیز در همین قرن از تولد عیسی علیه السلام در بیت لحم و درخت نخل آن یاد کرده است (نک: مقدسی، بی تا، ج ۱، ص ۱۷۲).

از سوی دیگر، برخی اندیشمندان یهودی و مسیحی، جهت جغرافیایی محل زایمان مریم را شرق دانسته‌اند؛ چنان‌که «جاستین مارتیر»^۱ (م ۱۶۵م)، محل این زایمان را در غاری دانسته است که در قسمت شرقی بیت لحم قرار داشته است^۲ (Skolink & Berenbaum, v 3, p.534). اگر این سخن را مد نظر قرار دهیم و اگر «مکانا قصیا» را بیت لحم بدانیم، می‌توان گفت که «مکانا شرقیا»، به قسمت شرقی «مکانا قصیا» (بیت لحم) اشاره دارد. با این تفسیر، شاید بتوان گفت: محلی که مریم علیها السلام در آن زایمان کرده است، در غار یا دهانه غاری بوده است که نخل خرمایی نیز در آنجا وجود داشته است و وقتی درد زایمان به سراغ مریم علیها السلام می‌آید، تنه نخل خرما توجه او را به خود جلب می‌کند تا در موقع زایمان به آن تکیه کند؛ چنان‌که پیش‌تر بیان گردید، بقایای این نخل در سده‌های مختلف توسط اندیشمندان مختلف بازگو شده است و می‌تواند مؤید دیدگاه مزبور باشد تا بتوان میان روایت قرآنی و انجیلی جمع کرد و از گزاره‌های کتاب مقدس برای فهم بهتر قرآن بهره برد.

1. Justin Martyr.

2. the location of this cave east of the city is first mentioned Justin Martyr.

۵-۲. تفاوت گزارش قرآن و اناجیل

در بیان تفاوت‌های میان محل تولد عیسی علیه السلام از منظر قرآن و اناجیل، باید به زایمان مریم در زیر درخت خرما از نگاه قرآن و زایمان ایشان در آخور یا غار از منظر مسیحیت اشاره کرد که پیش‌تر نیز به تفصیل بیان گردید. با این حال، برخی شارحان کتاب مقدس با تفسیری عرفانی، به نبود منزل هنگام تولد عیسی علیه السلام و به دنیا آمدنش در آخور و اصطبل نگریسته و سپس نوشته‌اند: «فابتدأ حیاته فی مذود البقر و أنهارها علی الصلیب.... فهل یلیق بنا نحن أتباعه أن نرفع رؤوسنا طالبین مجداً و رفعةً فی عالم كهذا؟» (بنکرتن، baytallah.com/Bible_commentary/Luke_BP/luke_chapter2.HTM). این تفاوت نیز چنان‌که پیش‌تر بیان گردید، با توجه به اینکه تولد در غاری و در زیر یا کنار درخت خرمایی صورت گرفته، میان روایت قرآنی و انجیلی قابل جمع است. نکته دیگری که در بحث تفاوت‌ها شایان بیان است، مطلبی است که در انجیل «متای دروغین»^۱ آمده و مورد استناد برخی مستشرقان درباره مصادر قرآن نیز قرار گرفته است.^۲ در این انجیل، چنین آمده است:

«در روز سوم سفرشان، در گذر از یک صحرای سوزان مریم نخلی را دید و به یوسف گفت: آرزو دارم کمی زیر سایه این نخل استراحت کنم.... هنگامی که مریم زیر سایه درخت نشست... دید که نخل پر از خرماست. به یوسف گفت: ...دوست دارم از خرماهای این درخت بخورم. یوسف به او گفت: .. مگر ارتفاع درخت را نمی‌بینی و آرزو می‌کنی از آن بخوری؟ آنچه که در حال حاضر مرا آزار می‌دهد کمبود آب است... یسوع خردسال... به درخت گفت: ای درخت خم شو و مادرم را از خرماهای خود تغذیه کن!. هنگامی که درخت، سخن او را شنید تا جلوی قدم‌های مریم خم شد و آنها از خرماهای آن تناول کردند... یسوع گفت: ای درخت برخیز و دوباره نیرو بگیر، تا یکی از درختان باغ پدرم باشی تا آب آن چشمه‌ای که زیر زمین پنهان است بر

1. pseudo-Matthew.

۲. «سیدرسکی»، این دیدگاه را بیان کرده است.

ریشه‌های جریان یابد و تشنگی بسیار ما را رفع کند. درخت ایستاد و از ریشه‌های آن آب زلال و گوارایی سرچشمه گرفت، آنان و چارپایانشان از آن آب نوشیدند» (Wilson, 1991, vol.1, p. 463).

طبق این داستان، قصه نخل و خوردن مریم از آن، به بعد از زایمان حضرت بازمی‌گردد؛ یعنی هنگامی که مریم به همراه یوسف و مسیح در حال سفر به مصر بودند. این داستان شبیه قصه قرآنی است، با این تفاوت که در قرآن، سخن از زایمان مریم در زیر درخت نخل و خوردن از خرما بلافاصله بعد از زایمان است؛ اما در این داستان، سخن از دوران بعد از زایمان است. آنچه می‌توان درباره این داستان گفت، چند نکته است: ۱. درباره تاریخ نگارش انجیل «متای دروغین» اختلاف نظر وجود دارد. اگر این انجیل، از سال‌های دهه دوم سده ۶۰۰ م^۱ به بعد نوشته شده باشد، تاریخ نگارش آن به بعد از نزول قرآن می‌رسد و با توجه به شباهت این قصه با روایت قرآنی، احتمال الگوبرداری - همراه با دخل و تصرف - آن از قصه قرآن مطرح است. ۲. اگر تاریخ نگارش این انجیل، بین سده ۶ تا ۷ باشد، نقد اخیر متوجه آن نیست و آنچه در این باره می‌توان گفت این است که داستان مزبور، علاوه بر اینکه با قرآن - به‌عنوان یک سند متواتر - منافات دارد، با نصوص رسمی انجیل نیز هم‌خوانی ندارد که پیش‌تر مورد بحث قرار گرفت. ۳. با این همه، بر فرض صحت این داستان، می‌توان این احتمال را نیز مطرح کرد که مریم علیها السلام هم در موقع زایمان، از درخت خرما تناول کرده و هم در سفرش به سوی مصر - البته اگر این سفر را بپذیریم - اشتهای خوردن خرما را یافته است و این دو منافاتی با یکدیگر ندارند.

در توصیف قرآنی، برخلاف روایت انجیلی، به‌صراحت از محل دقیق زایمان (زیر خرما) سخن به میان آمده است و ظاهر آیات نشان می‌دهد که هدف خداوند از تصریح به زایمان در زیر یا کنار درخت نخل، بیان نکاتی است که در ادامه - تا حدّ توان - به آن می‌پردازیم.

۱. بنابر اینکه سوره مریم در سال چهارم بعثت نازل شده باشد (نک: ابن عاشور، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۶)، تاریخ دقیق‌تر همزمانی آن، سال ۶۱۴ می‌شود.

۶. تحلیل زایمان مریم کنار نخل خرما

نخل، گروهی از گیاهان درخت مانند بزرگ، دارای ساقه بلند و منفرد با دسته‌ای ضخیم از برگ‌های پنجه‌ای یا پنج‌لویه یا شانه‌ای با برگچه‌هایی در هر دو سمت محور، در رأس است. نخل، گونه‌های مختلف دارد، مانند نارگیل، خرما، ساگو و... (نک: رامین و همکاران، ج ۱۶، ۱۳۸۹، ص ۷۴۳)؛ چنان که در روایت قرآنی زایمان مریم عليها السلام دیده شد، سخن از نخل خرما است و زایمان حضرت دقیقاً در زیر یک درخت نخل خرما اتفاق می‌افتد^۱ و به حضرتش وحی می‌شود تا از رطب تازه آن میل کند؛ اما اینکه چه ارتباطی میان زایمان مریم و خرما بن وجود دارد و چه نکاتی را می‌توان از پیوند میان آن دو بیرون کشید، بحثی است که در ادامه پی می‌گیریم.

۱-۶. خرما بن، نماد زنانگی و باروری

درخت نخل در فرهنگ‌های کهن بین‌النهرینی، با ویژگی‌هایی چون زاینده‌گی و افزایش همراه می‌شود و چون زمین، ویژگی‌هایی زنانه می‌یابد. شاید از این رو است که در انجیل، نام‌هایی چون «تمر» برای زنان در نظر گرفته شده است (Danthine, 1937, p. 8). قرآن کریم، نخل خرما را در کنار مفاهیمی چون باروری، زندگی و حتی زنانگی قرار داده است (نک: فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۸، ص ۱۲۹). در روایتی از امام صادق عليه السلام نیز چنین آمده است: «در باره عمه‌تان - نخل - یکدیگر را به نیکی سفارش کنید؛ زیرا آن از گل آدم خلق شده است. مگر نمی‌بینید که هیچ‌یک از درختان غیر از آن، لقاح انجام نمی‌دهند؟!» (بروجردی، بی‌تا، ج ۲۸، ص ۷۷۳).

فخر رازی در تحلیلی نیکو، از منظری دیگر به تحلیل زایمان مریم در زیر درخت نخل می‌پردازد و می‌نویسد: «...خرما بنان در برابر سرما کمتر از هر درختی تاب مقاومت دارند و جز در صورت لقاح ثمر نمی‌دهند و اگر سر آن را ببرند، به بار نمی‌نشینند؛ تو

۱. در برخی روایات آمده است که مریم با الهام جبرئیل، پیش از اینکه درد زایمان به سراغ او بیاید، به دنبال این درخت نخل بوده است و وقتی به زیر آن می‌رسد، درد زایمانش فرا می‌رسد (نک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۴، ص ۲۰۹) اگر این مسئله مفروض باشد، تحلیل پیوند میان این زایمان با درخت نخل ملموس‌تر می‌شود.

گویی خداوند متعال فرموده است: چنان که زنان بدون شوهر فرزندی نمی‌زایند، خرمابنان نیز جز با لقاح به بار نمی‌نشینند، اما من بدون لقاح خرمای تازه چنین پدید می‌آورم تا بر زادن فرزند بدون پدر دلالت کند» (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۱، ص ۵۲۶).

۲-۶. نخل خرما، مقدس، متبرک و پاک

در میان مسیحیان، حمل شاخه‌های نخل در جشن یکشنبه نخل رایج بود، که یادآور روزی است که عیسی وارد اورشلیم شد و مردم نخل گرداندند و گذرگاه او را با شاخه‌های نخل مفروش کردند. شهدای صدر مسیحیت معتقد بودند که فرشتگان شاخه‌های نخل را باز آوردند تا ارواح آنان را به بهشت ببرند. بعدها در روز ویژه "همه ارواح" رسم شد که شاخه‌های نخل را آتش زنند؛ می‌پنداشتند که دود کمک می‌کند که ارواح از برزخ به بهشت می‌رسند (نک: وارنر، ۱۳۸۶، صص ۵۷۲-۵۸۲).

در اسلام نیز شاهد نگاهی ویژه به این درخت، به‌عنوان درختی بهشتی و نیز میوه آن به‌عنوان میوه‌ای بهشتی هستیم. قرآن کریم در وصف نعمت‌های بهشتی و در کنار درختانی چون انگور، انار و زیتون، با استعمال واژه‌های نخل، نخله، نخیل و طلع (نک: رعد، ۴۴؛ نحل، ۶۷؛ طه، ۲۰؛ شعراء، ۱۴۸؛ ق، ۱۰؛ الرحمن، ۱۱؛ حاقه، ۶۹؛ مریم، ۲۵) از این درخت سخن می‌گوید. در گزاره‌های روایی نیز از خرما به‌عنوان میوه‌ای بهشتی و مقدس یاد شده است؛ چنان که در روایتی از رسول اکرم ﷺ آمده است که فرمودند: «العَجْوَةُ مِنَ الْجَنَّةِ» (ابن حیون، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۲۱۱) و در روایت دیگری، از «عجوه» به‌عنوان «نخل مریم» یاد شده است (نک: برقی، ۱۳۷۱ق، ج ۲، ص ۵۳۰).

گفتنی است با اینکه درختان در قرآن، بیشتر برای بیان تمائیل، قدرت خداوند، تسبیح پروردگار، نعمت‌های بهشتی، وصف جهنم و نعمت‌های خداوند در دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما «نخل خرما» یکی از درختانی است که تنها برای توصیف به‌کار نمی‌رود و در کنار درختانی چون «درخت ممنوعه یا درخت حیات» (طه، ۱۲۰)،

۱. العجوة تمر بالمدينة، يقال: إنه غرسه النبي (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۸۳).

«درخت کدو» (صافات، ۱۴۶)، «درخت نورانی» (قصص، ۳۰) و «درخت بیعت» (فتح، ۱۸)، در زندگی پیامبران- به ترتیب: حضرت عیسی، حضرت آدم، حضرت یونس، حضرت موسی، حضرت محمد ﷺ- نقش مهمی ایفا می‌کند. این حلقه‌های ارتباطی میان درخت با وقایع مهم زندگی پیامبران، از جمله تولد عیسی مسیح ﷺ در زیر آن و سایر ارتباطاتی که میان درخت با مسائل مختلف وجود دارد مانند تشبیه مؤمن به درخت (ابراهیم، ۲۴) و یادکرد درخت زقوم در توصیفات جهنم (صافات، ۶۲-۶۴)، از تقدس درخت در نگاه دین پرده برمی‌دارد (نک: موسوی بجنوردی، ۱۳۹۶، ج ۲۳، ص ۵۸۸).

نکته دیگری که از تحلیل پیوند میان نخل و زایمان مریم به دست می‌آید، پاکدامنی حضرت است که در آیه «مَرْيَمَ ابْنَتْ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَتْ فَرْجَهَا» (آل عمران، ۱۲) نیز به آن اشاره شده است. همین بارداری غیرطبیعی عاملی بود تا به او تهمت‌های ناروا بزنند (نک: مریم، ۲۸)؛ اما زایمان مریم در زیر درخت نخل نشانه‌ای برای ابلاغ پاکی و پاک‌دامنی او به مردم بود؛ زیرا از درخت نخل به عنوان درختی پاک و طیب یاد می‌شود (نک: کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۵، ص ۱۳۳).

۳-۶. درخت خرما، نماد عروج و خلود

یکی دیگر از پل‌های ارتباطی میان تولد عیسی مسیح ﷺ و نخل خرما این است که شاخه‌های سبز نخل خرما نماد عروج و جاودانگی است (نک: شوالیه و گبران، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۴۰۱). مریم در زیر خرما بطن، فرزندی را به دنیا می‌آورد که به سوی خدا عروج می‌کند (آل عمران، ۵۵)؛ چنان که در تفسیر «رافعک الی» نوشته‌اند: «قابضک من الأرض حیا الی جواری و آخذک الی ما عندی بغیر موت» (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۲۰۳)؛ عروجی که تا به امروز عمری جاودانه را برای عیسی مسیح رقم زده است. عروج مسیح به آسمان، مورد تأیید کتاب مقدس نیز است و تفاوت روایت انجیلی با روایت قرآنی در این است که طبق عهد جدید، عیسی ﷺ مصلوب و به خاک سپرده می‌شود و سپس عروج می‌کند (نک: مرقس، ۱۶: ۶)؛ اما طبق گزارش قرآن، شخص دیگری را به اشتباه به جای وی، به صلیب می‌کشند و مسیح ﷺ زنده به آسمان عروج می‌نماید (نساء، ۱۵۷). علاوه بر این، در

مسئله خلود می توان اشارتی به لقب «روح الله» نیز داشت: «رُوحٌ مِنْهُ» (نساء، ۱۷۱)؛ چراکه نخل را نماد «روح» نیز دانسته اند (نک: شوالیه و گبران، ۱۳۸۷، ص ۴۰۲).

۴-۶. خرما و نیروبخشی به زنان زائو

درباره میوه درخت خرما فواید بسیاری ذکر شده (نک: بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵، ج ۲، صص ۱۶۷-۱۷۱) و به عنوان غذایی کامل و با هضم آسان معرفی شده است (نک: مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۲، ص ۶۵؛ وجدی، ۱۹۷۱م، ج ۸، ص ۱۰۶). این میوه مخصوصاً برای زنان زائو، غذایی مطبوع به حساب می آید که برخی مفسران در تفسیر آیات مربوط به زایمان مریم، به این نکته اشاره کرده و گفته‌اند: خداوند او را به پای درخت خرما کشانید تا از آن، به او خرمای تازه بخوراند که مطبوع زنان زائو است (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۱۳؛ نیز نک: فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۱، ص ۵۲۶) که در روایتی از نبی اکرم ﷺ نیز به این مسئله اشاره شده و فرموده است: «شایسته است اولین چیزی که زن بعد از زایمان می خورد، خرما باشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۲۲). شاید زایمان مریم در زیر درخت خرما و خوردن خرمای تازه (رطباً جنیاً) (مریم، ۲۵) ارتباطی نیز به این مسئله داشته باشد تا با خوردن آن خرماها جانی دوباره بگیرد و قدرت سفر پیدا کند.

نتیجه گیری

قصه زایمان مریم و تولد عیسی مسیح ﷺ، یکی از قصه‌هایی است که در قرآن کریم و اناجیل به آن اشاره شده است. مطالعه تطبیقی روایت قرآنی با روایت انجیلی نشان می‌دهد که این دو، از زوایایی دارای اشتراک بوده و از زوایایی دیگر با هم تفاوت دارند. از نگاه اناجیل، عیسی مسیح ﷺ در روستای بیت لحم و در آخور یا غاری یا- احتمالاً- در خانه یوسف نجار به دنیا آمده است و در این زایمان، یوسف نجار نیز کنار وی بوده است. قرآن معجید اشاره‌ای به زمان و شهر یا روستای محل ولادت نکرده و با تعبیر «مکانا قصیاً» آن را مبهم گذاشته است؛ اما از رخداد این زایمان در زیر یا کنار درخت نخل خرما با صراحت سخن گفته است. با وجود این، بررسی دیدگاه‌های

مختلف و مقایسه تطبیقی میان آنها نشان می‌دهد که این زایمان، در بیت لحم و ظاهرا در غاری اتفاق افتاده است که کنار آن، نخل خرمايي نیز وجود داشته است و وقتی درد زایمان حضرت شروع می‌شود، به سراغ آن نخل خرما می‌رود تا تکیه گاهش باشد. آنچه در روایت قرآنی به شکل برجسته نقل شده، زایمان مریم در زیر این درخت و خوردن از میوه آن است که با تأمل در آن می‌توان به نکاتی دست یافت: ۱. نخل خرما، نمادی برای زنانگی و باروری است و زایمان مریم در زیر آن، مهر تأییدی به باردارشدن خارق‌العاده او است. ۲. خرمايئن درختی پاک و مقدس است و زایمان در زیر این درخت، پیامی به مردم آن عصر است که تمهت ناروا به مریم نزنند. ۳. درخت خرما نماد عروج است و زایمان در زیر آن، اشاره به عروج عیسی دارد. ۴. خرما برای نفساء، مفید و انرژی‌بخش است.

فهرست منابع

✽ قرآن مجید

۱. آتلی، باب. (۲۰۰۷م). لوقا تاریخدان: انجیل لوقا. بی‌جا: بی‌نا. (نسخه الکترونیکی) قابل دسترسی در سایت: www.freebiblecommentary.org
۲. آرتور، جان مک. (۲۰۰۷م). تفسیر عهد جدید؛ تفسیر آیه‌به‌آیه کلام خدا. بی‌جا: بی‌نا. (نسخه الکترونیکی).
۳. ابن بطوطه، محمد. (۱۳۷۰). سفرنامه ابن بطوطه (مترجم: محمدعلی موحد). بی‌جا: سپهر نقش.
۴. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ق). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
۵. انجیل برنابا. (۱۳۹۳). مترجم: حیدرقلی سردار کابلی. تهران: نیایش.
۶. انجیل لوقا و متی (نرم افزار قرآن کریم و عهدین. تهیه شده توسط مؤسسه مصاف).
۷. بروجردی، حسین. (بی‌تا). منابع فقه شیعه (مترجم: مهدی حسینیان قمی، محققان: محمدحسین مهوری، احمد اسماعیل تبار و احمدرضا حسینی). بی‌جا: فرهنگ سبز.
۸. بنکرتن، بنیامین. تفسیر انجیل لوقا. قابل دسترسی در سایت: baytallah.com/Bible_commentary/Luke_BP/luke_chapter2.HTM
۹. بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه. (۱۳۸۵). قرآن و طب (مجموعه مقالات). مشهد مقدس: مؤسسه انتشاراتی بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه - دانشگاه شاهد.
۱۰. پاکتچی، احمد. (۱۳۹۱). روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۱۱. رامین، علی؛ فانی، کامران و سادات، محمدعلی. (۱۳۸۹). دانشنامه دانش‌گستر. تهران: مؤسسه دانش‌گستر روز.
۱۲. سرشار، مژگان. (۱۳۹۲). آفرینش عیسی مسیح در کتاب مقدس و قرآن. پژوهشنامه ادیان،

۷(۱۴)، صص ۴۵-۷۳.

۱۳. شوالیه، ژان؛ گبران، آلن. (۱۳۸۷). فرهنگ نمادها (مترجم و محقق: سودابه فضایی). تهران: جیحون.

۱۴. صفاتاج، مجید. (۱۳۸۵). فرهنگ جامع فلسطین. بی‌جا: تجسم اخلاق.

۱۵. صدر، سیدرضا. (۱۳۷۶). مسیح در قرآن (مترجم: علی حجتی کرمانی). تهران: مشعل دانشجو.

۱۶. طریقتی، عبدالحسین. (۱۳۸۴/۱۰/۵). میلاد مسیح. پایان دسامبر یا نیمه سپتامبر. قابل دسترسی در سایت: iid.org.ir/?p=484

۱۷. عیوضی، حیدر. (۱۳۹۶). تفسیر بینامتنی از آیه ۶۹ سوره احزاب براساس ترجمه‌های آلمانی و عبری قرآن کریم. دوفصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات قرآن و حدیث. ۱۱(۱)، صص ۸۷-۱۰۹.

۱۸. قرشی، سیدعلی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۱۹. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ق). کتاب العین (چاپ دوم). قم: انتشارات هجرت.

۲۰. کاشانی، فتح الله. (۱۳۳۶). تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین. تهران: کتابفروشی محمدحسن علمی.

۲۱. گواهی، عبدالرحیم. (۱۳۹۰). فرهنگ توصیفی ادیان. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۲۲. معرفت، محمدهادی. (۱۳۸۵). نقد شبهات پیرامون قرآن کریم (مترجمان: حسن حکیم‌باشی، علی اکبر رستمی، میرزا علیزاده و حسن خرقانی). قم: مؤسسه فرهنگی تمهید.

۲۳. مفید، محمد بن نعمان. (۱۳۷۷). مجالس در مناظرات (مترجم: جمال خوانساری). قم: مؤمنین.

۲۴. موسوی بجنوردی، محمد کاظم. (۱۳۹۶). دائرة المعارف بزرگ اسلامی. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

۲۵. میبدی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). کشف الاسرار و عدة الابرار. تهران: امیرکبیر.

۲۶. نعمتی پیرعلی، دل‌آرا؛ هوشنگی، لیلا. (۱۳۹۴). مقایسه قرآن و عهدین. تهران: سمت.

۲۷. وارنر، رکس. (۱۳۸۶). دانشنامه اساطیر جهان (مترجم: ابوالقاسم اسماعیل پور). تهران: اسطوره.

٢٨. هاکس، جیمز. (۱۳۷۷). قاموس کتاب مقدس. تهران: اساطیر.
٢٩. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی. (۱۳۸۵ق). دعائم الإسلام (محقق و مصحح: آصف فیضی). قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام.
٣٠. ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد بن محمد. (۱۴۰۸ق). دیوان المبتدأ و الخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصرهم من ذوی الشأن الأكبر. بیروت: دارالفکر.
٣١. ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). التحرير و التنوير. بیروت: مؤسسه التاريخ.
٣٢. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دار الکتب العلمیه.
٣٣. ابوظفر، سیدمهدی (میرحامد حسین). (۱۳۶۶). عبقات الانوار فی امامه ائمه الاطهار. اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین عليه السلام.
٣٤. اصطخری، ابراهیم بن محمد. (۱۹۲۷م). مسالک الممالک. لیدن: بریل.
٣٥. برقی، احمد بن محمد بن خالد. (۱۳۷۱ق). المحاسن. قم: دار الکتب الاسلامیه.
٣٦. بغدادی، صفی الدین عبدالؤمن بن عبدالحق. (۱۳۷۳ق). مراصد الاطلاع علی اسماء الأمکنه البقاع. محقق: علی محمد البجاوی. بی جا: الحبی.
٣٧. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. بیروت: دار الکتب العربیه.
٣٨. سمرقندی، نصر بن محمد بن احمد. (بی تا). بحر العلوم. بیروت: دار الفکر.
٣٩. صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۶۵). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن. قم: انتشارات فرهنگ اسلامی.
٤٠. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار المعرفه.
٤١. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
٤٢. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). تفسیر نورالثقلین. قم: اسماعیلیان.
٤٣. فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). بیروت: دار احیاء التراث العربیه.
٤٤. فکری، انطونیوس. شرح الکتب المقدس-العهد الجدید. قابل دسترسی در سایت:

st-takla.org/pub_Bible-Interpretations/Holy-Bible-Tafsir-02-New-

Testament/Father-Antonious-Fekry/03-Enjil-Loka/Tafseer-Angil-Luca__01-

Chapter-02.html

۴۵. قرطبي، محمد بن احمد. (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن. تهران: ناصر خسرو.
۴۶. قطب الدين راوندى، سعيد بن هبة الله. (۱۴۰۹ق). الخرائج و الجرائح. قم: مؤسسه امام مهدي (عج).
۴۷. قمى، على بن ابراهيم. (۱۴۰۴ق). تفسير القمى. قم: دار الكتاب.
۴۸. كلينى، محمد بن يعقوب. (۱۴۰۷ق). الكافي. تهران: دار الكتب الاسلاميه.
۴۹. مجلسى، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار (محقق و مصحح: جمعى از محققان). بيروت: دار احياء التراث العربى.
۵۰. مدرسى، سيدمحمدتقى. (۱۴۱۹ق). من هدى القرآن محمدتقى مدرسى. تهران: دار محبى الحسين.
۵۱. مصطفوى، حسن. (۱۳۶۸). التحقيق فى كلمات القرآن الكريم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى.
۵۲. مقدسى، محمد بن احمد. (بى تا). احسن التقاسيم فى معرفة الاقاليم. بيروت- لبنان: دار صادر.
۵۳. وجدى، محمدفريد. (۱۹۷۱م). دائرة المعارف القرن العشرين. بيروت: دارالفكر.
۵۴. هروى، على بن ابوبكر. (۱۴۲۳ق). الاشارات الى معرفة الزيارات (محقق: على محمد عمر). قاهره- مصر: مكتبة الثقافة الدينية.
۵۵. يعقوبى، احمد بن اسحاق. (بى تا). تاريخ يعقوبى. بى جا: بى نا (نسخه شيعى مكتبة الشاملة).
56. Danthine, Hélène, (1937). Le Palmier-Dattier et les arbres sacres (Volume 25 of *Bibliothèque archéologique et historique*), Geuthner
57. Judaica, Fred Skolink, Micheal Berenbaum, Jerusalem: Keter Publishing House LTD., second edistion
58. *New Testament Apocrypha*. (1991). edited by: Wilhelm Schneemelcher, English translation edited by: R. McL. Wilson, United States: Westminster John Knox Press.

References

*The Holy Quran

1. Abolfotuh Razi, H. (1408 AH). *Rud al-Jannan and Ruh al-Jannan fi Tafsiir al-Qur'an*. Mashhad: Astan Quds Razavi Research Foundation. [In Arabic]
2. Abu Zafar, S. M. (Mir Hamid Hussein). (1366 AP). *Abaghat al-Anwar fi Imamih A'emah al-Athar*. Isfahan: Amir al-Mo'menin Library. [In Persian]
3. Arousi Hoveizi, A. (1415 AH). *Tafsiir Nour al-Thaqalain*. Qom: Esmailian. [In Arabic]
4. Arthur, J. M. (2007). *Interpretation of the New Testament; Interpretation of the verse to verse of the Qur'an*. (Electronic version).
5. Atli, B. (2007). *Luqa Tarikhdan: Injil Luqa*. (Electronic version). From: www.freebiblecommentary.org.
6. Baghdadi, S. (1373 AH). *Marasid al-Itila'a ala Asma' al-Amkinah al-Baqa'*. (Al-Bajawi, A. M. Ed.). Al-Hobbi. [In Arabic]
7. Barqi, A. (1371 AH). *Al-Mahasin*. Qom: Dar al-Kitab al-Islamiya. [In Arabic]
8. Benckerton, B. *Interpretation of the Gospel of Luke*. From: baytallah.com/Bible_commentary/Luke_BP/luke_chapter2.HTM.
9. Boroujerdi, H. (n.d.). *Sources of Shiite jurisprudence*. (Hosseinian Qomi, M. Trans.). (Mahmouri, M. H., & Esmail Tabar, A., & and Hosseini, A. R. Ed.). Farhange Sabz.
10. Danthine, H. (1937). *Le Palmier-Dattier et sacres arbres*. (Vol. 25 of Bibliothèque archeologique et historique), Geuthner.
11. Eivazi, H. (1396 AP). An intertextual interpretation of verse 69 of Surah Al-Ahzab based on German and Hebrew translations of the Holy Quran. *Journal of Quran and Hadith studies*. 11(1), pp. 87-109. [In Persian]
12. Estakhri, I. (1927). *Masalik al-Mamalik*. Leiden: Braille.
13. Fakhr Razi, M. (1420 AH). *Al-Tafsiir Al-Kabir (Mafatih Al-Ghayb)*. Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabiya. [In Arabic]

14. Farahidi, K. (1410 AH). *Book of Eyes*. (2nd ed.). Qom: Hijrat Publications. [In Arabic]
15. Fekri, A. *Sharh al-Kitab al-Muqadas al-Ahd al-Jadid*. From: stakla.org/pub_Bible-Interpretations/Holy-Bible-Tafsir-02-New-Testament/Father-Antonious-Fekry/03-Enjil-Loka/Tafseer-Angil-Luca__01-Chapter-02.html.
16. Hawks, J. (1377 AP). *Bible Dictionary*. Tehran: Ostooreh. [In Persian]
17. Heravi, A. (1423 AH). *al-Isharat ila Ma'arifah al-Ziarat*. (Omar, A. M. Ed.). Cairo- Egypt: Maktabah al-Thaqafah al-Diniyah. [In Arabic]
18. Ibn Ashur, M. (n.d.). *Al-Tahrir va al-Tanwir*. Beirut: Mu'asisah al-Tarikh.
19. Ibn Battuta, M. (1370 AP). *Travelogue of Ibn Battuta*. (Movahed, M. A, Trans.). Sepehr Naghsh. [In Persian]
20. Ibn Hayyun, N. (1385 AH). *Da'aim al-Islam*. (Faizi, Ed. & Trans.). Qom: Alulbayt Institute. [In Arabic]
21. Ibn Kathir, E. (1419 AH). *Interpretation of the Great Qur'an*. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Ilmiyah. [In Arabic]
22. Ibn Khaldun, A. (1408 AH). *Diwan al-Mobtada wa al-Khabar fi Tarikh al-Arab va al-Barbar va min Asarahom min Dhawe al-Sha'an al-Akbar*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
23. Judaica, F. S., & Berenbaum, M. *Jerusalem*. (2nd ed.). Keter Publishing House LTD.
24. Kashani, F. (1336 AP). *Tafsir Manhaj al-Sadeqin fi al-Zam al-Mukhalefin*. Tehran: Mohammad Hassan Elmi Bookstore. [In Persian]
25. Knight, J., & Gerbran, A. (1387 AP). *Dictionary of Symbols*. (Fazaili, S, Trans.). Tehran: Jeyhoon. [In Persian]
26. Koleyni, M. (1407 AH). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Arabic]

27. Ma'arefat, M. H. (1385 AP). *Critique of doubts about the Holy Quran*. (Hakimbashi, H., & Rostami, A. A., & Alizadeh, M., & Kharaghani, H. Trans.). Qom: Tahmid Cultural Institute. [In Persian]
28. Majlesi, M. B. (1403 AH). *Bihar al-Anwar*. (a group of researchers, Ed.). Beirut: Dar Ihya al-Toras al-Arabi. [In Arabic]
29. Meybodi, A. (1371 AP). *Kashf al-Asrar va Idah al-Abrar*. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
30. Modarressi, S. M. T. (1419 AH). *Min Huda Al-Quran Muhammad Taqi Modarressi*. Tehran: Dar Mohebbi Al-Hussein. [In Arabic]
31. Moqaddasi, M. (n.d.). *Ahsan al-Taqasim fi Ma'rifah al-Aqalim*. Beirut - Lebanon: Dar Sader.
32. Mousavi Bojnoordi, M. K. (1396 AP). *The Great Islamic Encyclopedia*. Tehran: Center of the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
33. Mufid, M. (1377 AP). *Meetings in debates*. (Khansari, J, Trans.). Qom: Mumenin. [In Persian]
34. Mustafawi, H. (1368 AP). *Al-Tahqiq fi Kalamat al-Quran Al-Karim*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
35. Nemati Pir Ali, D., & Houshangi, L. (1394 AP). *Comparison of Quran and Covenants*. Tehran: Samt. [In Persian]
36. *New Testament Apocrypha*. (1991). (Schneemelcher, W, Ed.). English translation. (R. McL. Wilson, Ed.). United States: Westminster John Knox Press.
37. Pakatchi, A. (1391 AP). *Research method based on the field of Quranic and Hadith sciences*. Tehran: Imam Sadegh University Press. [In Persian]
38. Qomi, A. (1404 AH). *Tafsir al-Qomi*. Qom: Dar Al-Kitab. [In Arabic]
39. Qovahi, A. (1390 AP). *Descriptive Dictionary of religions*. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]

40. Quranic Research Foundation of the Islamic Seminary and University. (1385 AP). *Quran and medicine (collection of articles)*. Mashhad: Publishing Institute of Quranic Research Foundation for Hawzah and University - Shahed University. [In Persian]
41. Qurashi, S. A. A. (1371 AP). *Quran Dictionary*. Tehran: Islamic Bookstore. [In Persian]
42. Qurtubi, M. (1364 AP). *al-Jam'e le Ahkam al-Qur'an*. Tehran: Nasser Khosrow. [In Persian]
43. Qutbuddin Ravandi, S. (1409 AH). *Al-Kharaj va al-Hara'ej*. Qom: Imam Mahdi Institute. [In Arabic]
44. Ramin, A., & Fani, K., & Sadat, M. A. (1389 AP). *Danesh Gostar Encyclopedia*. Tehran: Danesh Gostar Rooz Institute. [In Persian]
45. Sadeghi Tehrani, M. (1365 AP). *Al-Forqan fi Tafsir al-Qur'an be al-Qur'an*. Qom: Islamic Culture Publications. [In Persian]
46. Sadr, S. R. (1376 AP). *Christ in the Quran*. (Hojjati Kermani, A. Trans.). Tehran: Mash'al Daneshjoo. [In Persian]
47. Safataj, M. (1385 AP). *Comprehensive Dictionary of Palestinian*. Tajasom Akhlaq. [In Persian]
48. Samarqandi, N. (n.d.). *Bahr al-Ulum*. Beirut: Dar al-Fikr.
49. Sarshar, M. (1392 AP). The Creation of Jesus Christ in the Bible and the Qur'an. *Journal of Religions*, 7(14), pp. 45-73. [In Persian]
50. Tabari, M. (1412 AH). *Jame' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Al-Maarefa. [In Arabic]
51. Tabarsi, F. (1372 AP). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Tehran: Nasser Khosrow. [In Persian]
52. Tarighati, A. (5/10/1384 AP). *AD. End of December or mid-September*. From: iid.org.ir/?p=484. [In Persian]

53. *The Gospel of Barnabas*. (1393 AP). (Sardar Kaboli, H. Q, Trans.). Tehran: Niayesh. [In Persian]
54. *The Gospel of Luke and Matthew*. (Holy Quran and Testaments software. Masaf Institute.
55. Wajdi, M. F. (1971). *Da'irah al-Ma'arif al-Qarn al-Ishrin*. Beirut: Dar al-Fikr.
56. Warner, R. (1386 AP). *Encyclopedia of World Mythology*. (Esmailpour, A. Trans.). Tehran: Ostooreh. [In Persian]
57. Ya'qubi, A. (n.d.). *Tarikh al-Yaqubi*. (Shiite version of Maktabah al-Shamilah).
58. Zamakhshari, M. (1407 AH). *Al-Kashaf an Haqa'iq Ghawamiz al-Tanzil*. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi. [In Persian]